

בס"ד חיי שרה: כמה כסף צריך לשלם אדם החוטף מצווה מחברו

פתיחה

בפרשת השבוע, הולך אליעזר עבד אברהם לחפש אשה ליצחק. לפני שאליעזר מגיע לחרן, הוא מציב מספר סימנים כדי לבדוק מי האישה הראויה ליצחק (וכפי שראינו בדף לראש השנה שנה א', נחלקו הפוסקים האם היה במעשיו איסור ניחוש).

לאחר שרביקה עמדה במבחן, מביא לה אליעזר מספר צמידים, וביניהם שני צמידים במשקל עשרה זהב. מדוע התורה טורחת לציין את משקלם של הצמידים? **האור זרוע** (כיסוי הדם שצט) הסביר בשם רבו, שמכיוון ששוויה של ברכה היא עשרה זהובים כפי שכותבת הגמרא במסכת חולין (פ"ט ע"ב), אליעזר רצה לשלם לרביקה שגרמה לו לברך את ה' אשר סייע לו בשליחותו, ובלשונו:

"פירש מורי הרב רבינו יהודה חסיד צוק"ל שהברכה שווה עשרה זהובים. אמר העבד בליבו, זאת גרמה שאני עתיד לברך את השם כדכתיב ויאמר ברוך ה' א-להי אדוני אברהם. הילכך יש לי ליתן לה עשרה זהובים, שכך קבלתי מאדוני אברהם, שהברכה שווה עשרה זהובים."

בעקבות כך נעסוק השבוע בדינו של הגוזל מצווה מחברו. כפי שנראה, לא כל הפוסקים הסכימו עם ההנחה שעל מצווה יש לשלם עשרה זהובים. עוד נראה את מחלוקת הראשונים, האם ישנה אפשרות לשלם מצווה תמורת מצווה, ומה דינה של מצווה מדרבנן.

שכר מצווה

כמה שווה מצווה? הגמרא במסכת חולין (פ"ט ע"ב) כותבת, שבמידה ואדם שחט חיה או עוף ותכנן לכסות דמה, ובא חברו וכיסה את הדם במקומו - המכסה חייב לשוחט עשרה זהובים. הגמרא מסתפקת, האם כאשר חייב הגזלן עשרה זהובים, הוא חייב על הברכה שגזל, או על המצווה שגזל? נפקא מינה תהיה בברכת המזון, שהיא מצווה אחת, אך יש בה ארבע ברכות:

"תניא אידך: ושפך וכסה - מי ששפך הוא יכסנו, מעשה באחד ששחט, וקדם חברו וכסה, וחייבו רבן גמליאל ליתן לו י' זהובים. איבעיא להו (הסתפקו בבית המדרש): שכר מצווה, או שכר ברכה? למאי נפקא מינה - לברכת המזון, אי אמרת שכר מצוה - אחת היא, ואי אמרת שכר ברכה - הויין ארבע."

למסקנה פושטת הגמרא את הספק וכותבת, שהתשלום הוא על הברכה, ולכן החוטף ברכת המזון מחברו חייב ארבעים זהובים. לכאורה מגמרא זו קשה על גמרא נוספת שדנה בעניין זה. הגמרא בבא קמא (צ"א ע"ב) כותבת, שבמידה ומישהו תכנן לקצוץ את אילנו הנוטה לרשות הרבים, ובא חברו וקדמו וקצץ, הוא חייב לבעל האילן עשרה זהובים, והרי שם אין ברכה על הקציצה!

התוספות (ד"ה וחיבו) כתבו, שבאמת אין לקבל את דברי הגמרא בחולין כפשוטם, ושרק על גזילת הברכות מתחייבים בתשלום. כוונת הגמרא לומר, שבמקום בו יש התנגשות בין מספר המצוות למספר הברכות, הולכים אחרי מספר הברכות, אבל כאשר יש רק מצווה, לכולי עלמא יש לשלם עליה, וכך פסק **השולחן ערוך**¹ (חו"מ שפ"א, א).

מצוות מדרבנן

א. כפי שכותבת הגמרא בברכות (מה ע"א), בניגוד לשלושת הברכות הראשונות בברכת המזון שתוקפן מדאורייתא, הברכה הרביעית היא מדרבנן. לכאורה, מכך שהגמרא בחולין שראינו לעיל כותבת, שבמידה ואדם גוזל מחברו את ברכת המזון הוא חייב לו ארבעים זהובים, משמע שגם על הברכה הרביעית יש לשלם, למרות שהיא רק מדרבנן, וכך פסקו **התוספות והריטב"א**.

אמנם, התוספות התקשו במסקנתם. כפי שראינו בעבר (פרשת נח שנה ב'), לדעת התוספות כאשר מברכים ברכת המזון יש לברך אותה על כוס יין, ואם כן כאשר אדם גוזל מצווה מחברו הוא צריך לשלם חמישים זהובים, ארבע ברכות של ברכת המזון + ברכה על כוס יין! התוספות נדחקו וכתבו, שהסוגיה הולכת בשיטת הסוברים שברכת המזון לא צריכה כוס, ובלשונו:

"ואם תאמר או נ' זהובים הוי ליה למימר (= היה לו לומר), דהא איכא (= שהרי יש) ברכת בורא פרי הגפן שלאחר ברכת המזון? ויש לומר דסבר כמאן דאמר בערבי פסחים (ק"ג ע"ב ושם ד"ה לאו) דאין צריך לברך אכסא דברכתא."

תירוץ נוסף הביא **הנימוקי יוסף** (ד"ה וברכת), ומדבריו נלמד עיקרון נוסף חשוב. הפוסקים נקטו, שלא על כל ברכה שגוזלים יש לשלם, אלא רק על מצווה שחובה לקיימה. לדוגמא, כאשר שוחטים בהמה - יש חובה לכסות את הדם, לכן מי שיגזול את המצווה יחויב לשלם. הוא הדין ברכת המזון, מכיוון שיש חובה לברך ברכת המזון לאחר האכילה על כן מי שגזול את הברכה יחויב לשלם. לעומת זאת טוען הנימוקי יוסף, גם כאשר יש לברך את ברכת המזון על כוס יין, אין חובה בסוף הברכה לשתות אותו, והעיקר שהוא יהיה מונח על השולחן בזמן הברכה, לכן הגמרא לא כתבה שיש לשלם על גניבת הברכה של כוס היין (יש לציין, שנראה שהרבה מהפוסקים סוברים שיש חובה לשתות את היין, ולא רק לברך עליו כפי שטען הנימוקי יוסף).

ב. חלק מהפוסקים כמו **היש"ש והש"ך** לא קיבלו את דברי הראשונים הנ"ל, וכתבו שרק על מצווה מדאורייתא יש לשלם. הם לא קיבלו את תירוצם של התוספות שהסוגיה הולכת כדעת הסוברים שאין לזמן על כוס יין, מכיוון שאף אחד מהאמוראים (וכן הראשונים שעסקו בסוגיה זו) לא הביאו ראיה מהגמרא לשיטתם.

אם כן לשיטתם, מדוע משלמים ארבעים זהובים, אם אחת מהברכות בברכת המזון היא מדרבנן? הש"ך תירץ, שהברכה על היין היא ברכה מדאורייתא. כפי שהקשה **קצות החושן** (שם) דבריו תמוהים, שהרי כפי שכתבו הראשונים למסקנה נפסק בגמרא בברכות (לה ע"א), שברכות הנהנין הן מדרבנן! ניתן לתרץ על פי שיטת **רבינו חננאל**, שבניגוד לרוב הראשונים נקט שברכות הנהנין על שבעת המינים הן מדאורייתא, וייתכן שהש"ך פסק כמותו.

¹ למעשה התוספות התקשו בשאלה יותר בסיסית, כיצד ייתכן שעל הברכה שהיא מדרבנן בלבד במצוות כיסוי הדם יש לשלם עשרה זהובים, ואילו על המצווה מדאורייתא של כיסוי הדם אין לשלם. הם תירצו, שלמרות שהגמרא אומרת שהשכר על הברכה, בעצם כאשר יש מצווה וברכה ביחד, משלמים גם על המצווה וגם על הברכה (ועיין **בחתם סופר** (שם) שהתשלום בכלל לא על גזילת המצווה, מכיוון שאין תשלום למצוות).

אפשרות נוספת דומה לתרץ את הקושיה, היא על פי דברי **הפני יהושע** (ברכות לה ע"א). בניגוד לשאר הפוסקים שהבינו שחיוב ברכות הנהנין מדרבנן, הבין הפני יהושע שכל החיוב לברכות הנהנין הוא מדאורייתא, מכיוון שהגמרא אומרת שהחיוב לברך ייסודו בסברא, ובדרך כלל כאשר הגמרא אומרת שלומדים דין מסברא - חובתו מדאורייתא.

נזק או תשלום

אם כן כפי שראינו, במידה ואדם לוקח מצווה מחברו הוא צריך לשלם. האם חיוב התשלום הוא קנס (דהיינו, תשלום לא מידתי, אדם יכול להזיק במאה שקלים וחיובו אותו במאתיים) או ממון (תשלום שווה ערך לנזק)? לשאלה זו יכולות להיות מספר נפקא מינות:

1. אם מדובר בממון, אז תמיד על גזילת מצווה יש לשלם עשרה זהובים, אך אם מדובר בקנס, יש מקום לדיינים לבחון כל מקרה לגופו, ולהחליט כמה יש לשלם. 2. השלכה נוספת, במקרה ואדם גזל מצווה בטעות. אם מדובר בקנס, אז אין מקום לקנס אדם שגזל בשגגה, אך אם מדובר בממון, אחרי הכל נעשה נזק, ותהיה חובה לשלם (ריב"ש תקו). למעשה נחלקו הראשונים:

א. **הרי"ף** (לב ע"ב בדה"ר) ו**הרא"ש** (ח, טו) נקטו שחיוב על גזילת מצווה הוא ממון, ותמיד יש לשלם עשרה זהובים והביאו שתי ראיות לדבריהם: קנס הוא חיוב לא מידתי, אי אפשר ללמוד ממקרה אחד לשני, וכל מקרה יש לדון לגופו. מכך שהגמרא כן לומדת תשלום של מצווה אחת למצווה אחרת מוכח שלא מדובר בקנס אלא בממון.

ראייה נוספת מביא הרא"ש. אחרי הכל, גוזל המצווה התכוון לקיים מצווה ולא ייתכן לקנס אותו על כך (כי קנס הוא בעצם עונש). אם מדובר בתשלום ממון, אז מובן מדוע הוא צריך לשלם, שהרי בסופו של דבר פגע בחברו (וכפי שראינו לגבי אדם שגזל בשוגג מצווה מחברו), אבל אם מדובר בקנס אין בכך הגיון (ועיין הערה²).

ב. הרי"ף מביא דעה חולקת, הסוברת שכן מדובר בקנס, ובכל מקרה יש לדיינים להעריך כמה יש לשלם. כך בפשטות גם עולה מדעת **הרמב"ם** (חובל ומזיק ז, יג - יד), שלמרות שהוא מביא גם את דעת הרי"ף, נראה שלא פסק כדעתו, ובלשונו:

"שור שהיה עומד להריגה מפני שהוא מזיק את הבריות וקדם אחד ושחט שור זה שלא מדעת בעליו, חייב לשלם לבעלים כמו שיראו הדיינים שהרי הפקיען מלעשות מצוה. וכן מי ששחט חיה או עוף ובא אחר וכסה הדם שלא מדעת השוחט חייב ליתן כמו שיראו הדיינים, ויש מי שהורה שהוא נותן קנס קצוב והוא עשרה זהובים, וכן הורו שכל המונע הבעלים מלעשות מצות עשה שהן ראויין לעשותה וקדם אחר ועשה משלם לבעלים ל עשרה זהובים."

כיצד אם כן הוא מיישב את ראיית הרי"ף, שאם מדובר בקנס לא אמורים ללמוד ממצווה אחת לשנייה? **הש"ך** (שפב, ד) תירץ בשם חותנו, שאמנם דעת שמואל שאין לומדים מקנס לקנס (ובפשטות הלכה כמותו, מכיוון שהלכה כשמואל בממונות), אך דעת רב לא כך, ולשיטתו כן ניתן ללמוד מקנס לקנס³.

להלכה

למעשה **השולחן ערוך** (שפב, א) הביא את שתי הדעות, את דעת הרמב"ם כדעה ראשונה (סתם), ואת דעת הרי"ף והרא"ש כדעה שניה (יש אומרים). בפשטות כפי שראינו בעבר (קרח שנה ב'), במקרה כזה דעת רוב הפוסקים שהלכה כדעה הראשונה (סתם ויש אומרים הלכה כסתם) ובכל מצווה ומצווה יש לדיינים להעריך את הסכום שיש לשלם.

למרות זאת, אדם שחוטף מצווה בזמן הזה לא ישלם לו כלל, בין אם מדובר בקנס ובין אם מדובר בממון. קנסות לא ישלמו, כי בזמנינו אין דיינים סמוכים (דיין שהסמך דיין, שהסמך דיין עד למשה רבינו), וגם ממון לא ישלמו, כי דנים דיני ממונות רק כשיש בהם הפסד ממשי (כמו הריסת חפץ), ולא בגזילת מצווה שנחשבת רק מניעת רווח ולא הפסד ממשי. ואמנם ובכל זאת יש פתרון לאדם שגזלו ממנו מצווה - מותר לו להיכנס לבית חברו ולקחת כסף בשווי עשרה זהובים (וכפי שראינו רק במצווה שיש חובה לקיימה).

מצווה תמורת מצווה

א. אפשרות אחרת לתשלום על מצווה, הביא רבינו תם. הוא סבר, שבמידה ואדם גונב לחברו מצווה, הוא יכול לשלם לו בתמורה מצווה אחרת. כמו כן, במקרה נוסף פוטר רבינו תם אדם הגונב מצווה, וסבר, שבמידה והנגזל ענה 'אמן' על הברכה שחברו גזל לו, פטור הגוזל מלשלם, מכיוון 'שגדול העונה אמן יותר מהמברך', ובלשונם של **התוספות** (ד"ה וחיובו) ו**הרא"ש** (חולין ו, ח):

"מעשה באחד שקראו לקרות בתורה ובא אחר וקדם וקרא, ושאל לרבינו תם ואמר לו שייתן לו תרנגולת לשחוט תחת אותם שתי ברכות. ומעשה באחד שאמר למוהל אחד שימול את בנו וקדם אחר ומלו. ותבע הראשון שאמר לו האב למולו מן השני עשרה זהובים. ופטרו רבינו תם, דכיון שהיה בשעת מילה וענה אמן, גדול העונה אמן יותר מן המברך."

ב. ר"י (שם) חלק על דבריו וסבר, שאי אפשר לשלם מצווה במצווה, וכך כתב גם **הטור** (יו"ד כח). בטעם הדבר נימקו, שכל מצווה עומדת בפני עצמה, ומצווה שנעשתה אי אפשר יותר להשיבה (ועיין ב"ש"ש ב"ק ח, ס). יש להוסיף, שחלק מהראשונים והאחרונים חלקו על רבינו תם וסברו, שגדול המברך יותר מהעונה אמן, כך שבפשוט לשיטתם גם אם הנגזל יענה 'אמן' על ברכת הגוזל - עדיין הגוזל יהיה חייב לשלם לו (ועיין דברי עני ס' יז).

שבת שלום! קח לקרא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה כדי שעוד אנשים יקראו...⁴

² כמה שווים עשרה זהובים בכסף של ימינו? עשרה זהובים שווים מאתיים חמישים דינרי כסף, וכל דינר כסף משקלו 4.8 גרם, יוצא שמאיתים חמישים דינרי כסף כפול 4.8 גרם כסף שווים 1.2 קילו כסף. קילו כסף בזמנינו שווה בערך 1900 שקל (1890 ליתר דיוק, והמחיר כל הזמן משתנה), כך ש1.2 קילו כסף שווים בערך 2280 שקלים, וזה יהיה הסכום שאדם החוטף מצווה צריך לשלם. יש לציין שיש שכתבו שדינר כסף שווה 8 גרם, כך שלשיטתם סכום התשלום יהיה כמעט כפול.

³ אפשרות אחרת לתרץ את הקושיה מביא הש"ך בשם **רבינו ירוחם** ו**הרב המגיד**, שבעצם גם הרמב"ם מודה שמדובר בממון ולא בקנס, ובאמת במידה ואדם גונב ברכה מחברו, תמיד עליו לשלם עשרה זהובים. הרמב"ם פסק את דבריו רק לענין מצווה, שבו חכמים התירו לדיינים לקבוע את התשלום, לא בגלל שמדובר בקנס, אלא בגלל שכל מצווה שווה שונה.

⁴ מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? מוזמן: tora2338@gmail.com